

БИОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
BIOLOGICAL SCIENCES

Абдрахманова В.А.

МӨМӨЛҮҮ ДАРАКТАРДЫ КЫЙЫШТЫРУУ

Абдрахманова В.А.

ПРИВИВКА ПЛОДОВЫХ ДЕРЕВЬЕВ

V.A. Abdrakhmanova

VACCINATION OF FRUIT TREES

УДК: 373/161

Кыйыштыруу улоо ыкмасы бак дарактардын аянтынан чондугуна, кичинелигине карабастан колонууга болот. Даракты жашартат, ар түрдүү мөмө жемиштер алынат, түшүмдүүлүк жогорулайт. Чарбалык экономикалык жактан пайдалуу болуп саналат. Мөмө жемиш дарактарын кыйыштыруу, улоо мурда эле колдонулуп, ар түрдүү, сапаттуу, даамдуу жемиштер алынып келген. Айыл-чарба тармактары жеке менчикке өтүп, жаңы типтеги дыйканчылык чарбалары түзүлүп, мөмө жемиш тармагына көп көңүл бурулбай калган. Азыркы учурда базар экономикасында базарларга чыгарып сатуу, ар кандай түрдөгү жемиштерди өндүрүү маанилүү болуп бара жатат. Багбандар жергиликтүү жана сырттан алынып келген мөмө-жемиш дарактарын кыйыштыруу иши жанданууда. Мөмө бак породаларын улоо, ачыла элек бүчүр менен улоо методу аркылуу кыйыштыруу адатта чиени, кайналыны, алмурутту, алманы көбөйтүүдө колдонулат. Мындай өсүмдүктөрү күзгө карата тегиз сөңгөкүү жана жаши шактан түзүлөт. Алма менен алмуруттун үч жылдык көчөттөрү сатуу же мөмө багына отургузуу үчүн күзүндө же келерки жазда казып алынат.

Негизги сөздөр: мөмө жемиштер, дарактар, дыйканчылык чарбалары, айыл-чарба тармактары, кыйыштыруу, жөнөкөй кыйыштыруу, базар экономикасы.

Метод прививки можно использовать независимо от размера сада. Он омолаживает дерево, дает разнообразные плоды и увеличивает урожайность. Хозяйство экономически выгодно. Прививка и обрезка фруктовых деревьев издавна использовались для получения различных качественных и вкусных фруктов. Был приватизирован сельскохозяйственный сектор, были созданы новые типы хозяйств, а плодоовощному сектору уделялось мало внимания. В настоящее время в условиях рыночной экономики все большее значение приобретает экспорт и производство различных видов фруктов. Садоводы активно сажают местные и

импортные фруктовые деревья. Прививка садовых видов, прививка с нераспустившимися бутонами, прививка обычно применяется для размножения вишни, груши, яблок. У таких растений к осени образуется плоский ствол и молодые побеги. Осенью или весной следующего года собирают трехлетние саженцы яблони и груши для продажи или посадки в садах.

Ключевые слова: фрукты, деревья, фермерские хозяйства, сельскохозяйственные отрасли, прививка, простая прививка, рыночная экономика.

The grafting method can be used regardless of the size of the garden. It rejuvenates the tree, produces varied fruits and increases yields. The farm is economically profitable. Grafting and pruning of fruit trees has long been used to produce a variety of quality and delicious fruits. The agricultural sector was privatized, new types of farms were created, and little attention was paid to the fruit and vegetable sector. Currently, in a market economy, the export and production of various types of fruits is becoming increasingly important. Gardeners are actively planting local and imported fruit trees. Grafting of garden species, grafting with unblown buds, grafting is usually used to propagate cherries, pears, apples. In such plants, a flat trunk and young shoots are formed by autumn. In the fall or spring of next year, three-year-old apple and pear seedlings are harvested for sale or planting in orchards.

Key words: fruits, trees, farms, agricultural industries, grafting, simple grafting, market economy.

Мөмө жемиш дарактарын кыйыштыруу, улоо мурда эле колдонулуп, ар түрдүү, сапаттуу, даамдуу жемиштер алынып келген. Айыл-чарба тармактары жеке менчикке өтүп, жаңы типтеги дыйканчылык чарбалары түзүлүп, мөмө жемиш тармагына көп көңүл бурулбай калган. Азыркы учурда базар экономикасында базарларга чыгарып сатуу, ар кандай түрдөгү жемиштерди өндүрүү маанилүү болуп бара жатат.

Багбандар жергиликтүү жана сырттан алынып келген мөмө-жемиш дарактарын кыйыштыруу иши жанданууда.

Мөмө бак породадарын улоо Ачыла элек бүчүр менен улоо методу аркылуу кыйыштыруу адатта чие-ни, кайналыны, алмурутту, алманы көбөйтүүдө колдонулат. Алманын кыюу асты катары бизде – Кыргызстанда Тяньшан тоолорунда өсүүчү Сиверс, Неузвецкий жапайы алмалары жана сибирь алмасы пайдаланылат. Алмуруттун кыюу асты болуп «токой сулуусу» сортунун уругунан өстүрүлгөн табигый алмурут колдонулат. Улоо кыюу астынын кабыгы дарактан оңой эле бөлүнгөн жайдын экинчи жарымында жүргүзүлөт. Мындай учур июль-августта келет. Бул иштерди эртең менен эрте же кечинде жасоо керек. Улоого чейин 2-3 жума мурда кыюу асты (бир жылдык же эки жылдык себилмелер) шире болуп чыгуусун күчөтүү жана кабыгынын ажырашын жеңилдетүү үчүн каныктыра сугарылат. Диаметри боюнча өсүшүн активдештирүү үчүн ичке өркүндөрдүн чокусун үзүп ташташат. Улоонун алдында тамыр моюнчасы тазаланат ал эми өзөкчөсү таза нымдуу чүпөрөк менен сүрүлөт. Улоону кыюу астынын ачыла элек бүчүрлөрүнөн өркүндүн өсүп чыгышын болтурбоо үчүн мүмкүн болушунча тамыр моюнчасына чукул жасашат жана соңгөктүн түндүк жана түндүк-батыш капталына туура келтиришет. Ошол эле учурда энелик дарактан калемче кесип алышат, андан ар бир калемчинин жарымын калтыруу менен жалбырак пластинкасын кесишет. Мындай кыйыштырылуучу материал кургап кетпес үчүн нымдуу кездемеге оролот. Улоо процесси төрт операциядан турат жана аны эки жумушчу аткарат.

1. Биринчи жумушчу мүмкүн болушунча кыюу астынын моюнуна чукулдураак түндүк жагынан улоочу бычак менен Т тамгасы түрүндө кабыкка кесип жасайт жана кабыкты жыгачтан бөлүп алат.

2. Андан кийин калемчеден бүчүрү бар калканча кесет. Кесикти бүчүрдөн болжол менен 6-7 мм төмөн жактан баштоо керек. Бычак бүчүрдүн астынан бир аз тереңделип, кесүү бүчүрдүн үстү жагынан бүтөт. Калканча мүмкүн болушунча жука болушу керек. Кабыктын алдындагы жука жыгач катмарын алып салган жакшы.

3. Бүчүрү бар калканча кыюу астындагы Т түспөлдүү кесикке коюлат. Калканчанын ашыкча учтарынын кылдаттык менен кесип салуу керек.

4. Экинчи жумушчу сыртына бир бүчүр калтырып (жалбырак калемчеси бар бүчүрдү) уланган жерди дароо жалпак полиэтилен пленкасы менен тыгыз

жана бекем таңып байлайт. 10-15 күндөн кийин бүчүрдүн камдашып-биригишүүсүнө текшерүү жасалат. Эгерде калемче акырын эле басканда сынып кетсе, улоо ийгиликтүү болгону. Тескерисинче болгон учурда түндүк-батыш тарабынан кайталап кыйыштыруу жүргүзүлөт. Адатта кыюу астынын ачылбаган бүчүрү биринчи жылы айрым бир учурларды эске албаганда өнүкпөйт. Экинчи жылы эрте жазда камдашкан улоону карагандан кийин көчөттүн өзөкчөсү 12-15 см бийиктикте кесилет («на шип» кесүү). Ошол эле учурда кыйыштырылган бүчүрдүн үстүндөгү өркүн жана кыюу астынын бүчүрү, таңуу жана жаңыдын пайда болгон «жапайы» сабак өркүндөрү алып салынат. Кыйыштырылган өркүн кыюу астынын бүчүрүнөн 8-10 сантиметрге жетери менен, аны щипке байлоо керек. Кийинки байлоо өркүн узуну боюнча эки эсе узарганда жогору жагына жасалат. Июндун акырында щип кесилет жана өсүмдүктүн негизи 4-6 см бүчүр менен уланат. Күзгө карата кыйыштырылган өсүмдүктүн бир жылдык өркүнү кыйла өлчөмчө жетип калат. Экинчи жылы шак түзүлө баштайт. Ал үчүн эрте жазда бүчүр ачылганга чейин алардын сөңгөгү шактын бутагынын биринчи ярусун баштоо болжолдонгон жерден кесилет (көбүнчө 70-130 см бийиктикте, акыркы учурда -0,4-0,7 м). Кесиктин астына жети-сегиз бүчүр калтырылат, алардын ичинен өркүндөр белгиленет, келечекте алар шактын төмөнкү бутактары түзөт. Төмөн жагында жайгашкан бүчүрлөрдөн пайда болгон өркүндөр жай ортосунда алып салынат («шаккече» түрүндө кесилет). Мындай өсүмдүктөрдө күзгө карата тегиз сөңгөк жана жаш шак түзүлөт. Ушундай түрүндө алма менен алмуруттун үч жылдык көчөттөрү сатуу же мөмө багына отургузуу үчүн күзүндө же келерки жазда казып алынат.

- кыйыштыруу (прививка) жана бүчүр улоо (копулировка) эмне үчүн керек? Бул жемиш дарактардын маданий сортторун өстүрүү, дарактарды жашартуу, бир дарактан 2-4 түрдөгү сорттун мөмөсүн алуу үчүн керек. Өсүмдүктөрдү кыйыштыруунун жүздөгөн ыкмасы бар, бирок бизде 5 түрү кеңири тараган.

Алар:

1. Кабык астында кыйыштыруу. Кабык алдына кыйыштыруу Кыйыштыруунун бул методу кыюу астынын диаметри чоң болгондо жүргүзүлөт. Бул методдо кыюу асты дүмүрчөлөнүп кесилет. Кыюу үстү ээр сымал урчуктуу (а) же узун кесиктүү (в) даярдалат. Кыюу астынын кесилген дүмүрчөсүндө бир тарабынан же камбий боюнча жаап турган ткань ажыратылат жана пайда болгон жылчыкка калемче коюлат, же болбосо кабык узунунан кесилет. Кыйыштырылган таңылат.

2. Жарып кыйыштыруу. Дарактын диаметри 10 смден жоон болуусу керек. Бутактын ортосун жарып, ошол жаргакчага калемчени киргизүү кажет.

Жабыштырып (в приклад) кыйыштыруу Капта-лына жабыштарып кыйыштыруу ийне жалбырактуу жана башка порода-ларды көбөйтүү үчүн өтө көп колдонулат. Ийне жалбырактуу порода-ларды кыйышту-руунун кыйла кеңири тарагандары узата жарып, камбийге өзөкчөсү менен жабыштырып, камбийин камбийине жабыштырып кыйыштыруу. Токой чарбасында ийне жалбырактууларды кыйыштыруу негизинен уруктуу кыйыштырылуучу плантацияларды (калемчелер плюстук дарактардан алынат) жана сыналуучу клондуу өсүмдүктөрдү түзүү үчүн пайдаланылат. Ийне жалбырактуу өркүндөр кесүүдө чайыр бөлүп чыгарат, ал бычактын мизин булгайт жана ошону менен кесүү тазалыгын начарлатат. Ошондуктан бычактын мизин мезгил-мезгили менен ацетонго же кандайдыр бир башка органикалык эриткичке малынган чүпөрөккө сүрүп туруу керек. Андан кийин бычактын мизи кесүү тканынын булгабас үчүн таза чүпөрөк менен сүрүлөт. Ийне жалбырактуу порода-ларды кыйыштыруу жазгы-жайкы (апрель-июнь) жана жайдын акырында (июлдун акыры-август) жүргүзүлөт. Кыюу асты катары пайдалануу үчүн а 6 өсүмдүк тандалат. Эрте жазда бутак кесилет, алар кыйыштыруу башталганга чейин кар алдында же атайын жасалган муз мөңгүлөрүндө +2 –2°C температурада сакталат. Жайкы кыйыштырууда жаңы чогултулган кыйыштырылуучу материал пайдаланылат, аны үстү буттактар менен жабылып караңгылаштырылган салкын жерде 2 күндөн ашык эмес сактоо керек. Кыюу астынын калемчесинин негизине узундугу 3 см кыйгач кески, карама-каршы жагынан дагы кыскараак кыйгач кесип жасалат. Тамыр моюнчасынан 15 см жерине чейинки бардык жалбырактар (ийне жалбырактар) кесилет. Топурактын бетинен 6-8 см бийиктикте жогортон төмөн карай 3 см кыйгач кесик жасалат, ал сөңгөк ичине болжол менен 3-4 мм кирип турат. Ушул кесиктин төмөнкү учуна ич жагынан төмөн карай дагы бир анча чоң эмес кесик жасалат, ал кесиктер кесилишпеши керек. Андан кийин кыюу асты кыюу үстү менен бириктирилип, таңылат. Кыйыштыруу камдашып өсө баштаганда таңылгын тасманы алып таштоо керек. Кыюу асты кыйыштырылган жердин жогор жагынан бир нече ыкма менен кесип салынат.

3. Узата жарып кыйыштыруу. Узата жарып кыйыштыруу кыйыштыруу ишиндеги эң жөнөкөйү. Бул методика мөмө бактарды (чис, алма, четин), көпчүлүк бадалдарды жана кооздоочу дарактарды (бук, каштан, ыргай, жапайы жүзүм) көбөйтүүдө кеңири

колдонулат. Кыш ортосунда энелик дарактын (кыюу асты) мурунку жылкы өскөндөрүнөн калемче даярдалат. Алар боого байланат жана тик абалында 15 см топуракта же кумда сакталат, анын натыйжасында калемчелер кургабайт, ал эми суукта болушу алардын өсүшүн токтотот *a* – кыюу асты, *b* – кыюу үстү, *c* – кыюу үстүнүн кыюу асты менен биригиши. Жаздын башталышында кыюу асты үчүн бир жылдык себилмелер тандалат. Кыйыштыруу тамыр моюнчасына, себилменин штабигине же чоң дарактын дүмүрчөсүнө жүргүзүлөт. Ал үчүн курч бычак менен кыюу асты туурасынан кесилет. Андан кийин бул кесиктин ортосуна тереңдиги болжол менен 3 см болгон тик кесик (же жарака) жасалат. Андан кийин кыюу асты сыяктуу эле диаметрдеги жакшы өнүккөн бүчүрдүү калемче тандалат. Калемченин жогорку бүчүрүнүн үстүнө курч бычак менен кыйгач кесик, ал эми болжол менен 15 см төмөн туурасынан кесик жасалат. Калемченин төмөнкү учунан узундугу болжол менен 4 см болгон эки кыйгач кесиктүү шынаа түзүлөт. Кыюу үстү кылдаттык менен, бирок бир аз күч колдонуп кыюу астындагы жаракага коюлат, бул учурда кыюу астындагы кесиктин бөлүгү сыртта калат. Бул өз алдынча терезече каллюстун өнүгүшүнө түрткү берет. Кыюу астынын жана кыюу үстүнүн бириккен жери тунук полиэтилен тасмасы менен оролуп байланат. Бууланууну азайтуу үчүн кыюу астынын төбөсү бак вары менен майланат. Кыйыштыруу жетишээрлик жакшы камдашып - өскөндө полиэтилен тасмасы кесилет жана алып салынат.

4. Жөнөкөй кыйыштыруу. Кыйыштыруу үчүн узундугу 15 см кесилген калемчени өзүнүзгө жакан сорттон кесип аласыз. Калемченин учу кыйгачынан учту кесилет. Өсүп турган дарактын кайсы бутагына кыйыштыргыңыз келсе, анын да учун кыйгачынан учту кесесиз. Бутак менен калемченин диаметри (жоондугу) бирдей болсо жакшы. Бул кабык алдындагы чел кабыктардын (камбий) дал келип, жакшы биригишин, тез өсүшүн шарттайт. Бул бутак менен калемчени бириктинип байлайсыз. Эгерде калемче бутактан ичкерээк болсо, анда бир капталга жылдырасыз. Кандай гана кыйыштыруу ыкмасы колдонулбасын таңгандан кийин ал жерге аба же бактерия кирип кетпеши үчүн бак чайырын (садовый вар) сүртүү сунушталат.

5. Жакиыртылган кыйыштыруу. Бири-бири менен тыгыз туруш үчүн кыйгач кесимдин ортосуна тилче жасалат. Тилченин калыңдыгы 1 см болушу керек. Эгер жука болсо калемчени кармап албайт.

Улоо ишин жүргүзүү. Бул үчүн карандаштын жоондугунан (6 миллиметр) кем болбогон уругунан же данегинен тигилген 1-2 жылдык көчөт зарыл.

Көчөт улоо жүргүзгөнгө чейин 5-7 күн сугарылып, топурагы жумушартылат. Сөңгөгүн алгач нымдалган пахта кездеме менен сүртүп тазалоо керек. Сиз көчөттө кайсы сорттогу жемиштин бүчүрүн улагыңыз келсе, анны кабыгы менен кесип алыңыз. Бүчүрдүн узундугу 25-30 мм, туурасы 4-6 мм болушу шарт. Улоо көчөттүн жерден 15-20 см бийиктигинде жүргүзүлөт.

Улоонун 2 түрү бар:

1. «Т» түрүндө улоо. Көчөттүн кабыгы түз 1,5-2 сантиметрдей тилинет. Анан туурасынан кессе «т» формасы келип чыгат. Ошол жерге бүчүр жабыштырып, пленка менен байланат.

2. *Кынап улоо.* Көчөттүн кабыгы капталынан кесилип, ал жерге бүчүр салынып, байланат.

2 ыкма тең 15-20 күндөн кийин бүчүрдүн өнүшүн текшерүү керек.

Калемчелерди даярдоо.

- Калемчелерди жакшы түшүм берген, оорууга, курт-кумурскаларга, сука туруктуу бактан алуу керек. Аны дарактын күн тийген жеринен, баш жагынан, ылдый жагынан да эмес, ортосунан алуу зарыл. Калемчелерди эрген менен эрте же болбосо күн батып бараткан мезгилде кесип алып, нымдуу материал менен ороп коюу сунушталат. Кыйыштыруу алдында калемчеде 3-4 гана бүчүр болушу керек. Уланган калемчелерге полиэтилен кленкасын кийгизип байлап койсо да болот, Анткени ал жазгы сууктан сактайт. Андан

сырткары баштыктын ичи тез тердеп, бат бүчүр алганча жакшы шарт түзөт. Аны 30-40 күндөн кийин чечип коюу зарыл.

Керектелүүчү шаймандар.

- бак бычагы
- бак кайчысы (секатор)
- Полиэтилен кленкасы.

Корутунду:

1. Базар экономикасынын талабына карата мөмө-жемиш өсүмдүктөрүнүн ар түрдүү сортторун, түрлөрүн кыйыштыруу, улоо аркылуу баалуу жемиштерди алуу болуп саналат.

2. Экономикалык жактан чыгым жумушалбай каражат алууга болот.

Адабияттар:

1. “Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы: 5-т. Башкы редактору Асанов Ү.А. К.97. - Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борб., 2014. илл. ISBN 978 9967-14-111 -7
2. Венгловский Б.И. Создание насаждений ореха грецкого в Южной Киргизии. - Фрунзе, 1983.
3. Руководство по сбору семян, выращиванию посадочного материала и созданию лесных культур в Киргизии. - Фрунзе, 1985.
4. Огиевский В.В и Рубцов Н.И. Лесные культуры и лесные мелиорации. Москва, 1960.
5. Новосельцева А.И., Смирнов М.А. Справочник по лесным питомникам. - Москва, 1983.